

בין חסיד למתנגד: תורת ה'צמצום' כנקודת בוחן

נשאלתי על ההבדלים בין חסידים לבין מתנגדים בתקופתם הראשונה, כאשר חילוקי הדעות בין הקבוצות היו חשובים ומשמעותיים. אמנם, מי שקורא את שתי היצירות המרכזיות של הקבוצות: ספר ה'תניא' של החסידים ו'נפש החיים' של רבי חיים מוולוז'ין מהצד המתנגדי, מתקשה להבין את ההבדלים ביניהם. בדברים הבאים אבקש להסביר את חילוקי הדעות שבין העמדות בעזרת אחד המושגים המרכזיים בקבלה: 'צמצום'. 'צמצום' משמעו שהקב"ה צמצם עצמו, צמצם את אינסופיותו הממלאת כביכול הכל, "פינה מקום" כדי שבחלל הפנוי יוכלו להיברא עולם ואדם. לפנינו "ציור", מטפורה מופלאה שיש לה משמעות פילוסופית, מוסרית וקיומית. אלא, שעל משמעות המשל נאבקו החסידים והמתנגדים בדורות הראשונים. המתנגד אמר 'צמצום כפשוטו', החסיד - 'צמצום לא כפשוטו'. 'צמצום כפשוטו' של המתנגדים פירושו, שהפנינו - מוחלט, העולם נשאר 'ריק' מנוכחותו של הא-להים. לעומת זאת 'צמצום שלא כפשוטו' של החסידים פירושו ש'ריקנות' זאת היא רק לכאורה. גם מהעולם על תופעותיו הרבות בוקע אלינו קול א-להים. אולי נבין יותר טוב את העימות בין שתי גישות אלו בעזרת משל: נניח שראינו הצגת תיאטרון, 'המלט' למשל. השחקן, חבר שלנו, הצליח עד כדי כך שרצינו לחבקו ולברך אותו. נעלה לבמה ונעשה זאת. אך מה יקרה אם נצפה במחזה זה כסרט קולנוע? מה יקרה אם נחבק את השחקן? מה חיבקנו? חלקיקי אבק הנראים באור ההקרנה. עולם הקולנוע אינו ריאלי. אבל הבה ונחזור לתיאטרון – גם שם העולם אינו ריאלי, אך מאחוריו מסתתר עולם שישנו. בתוך דמותו של המלט על הבמה מסתתר שחקן הלבוש בגדים המסתירים את זהותו האמיתית. זוהי המחלוקת בין המתנגד לחסיד. לדעת המתנגד, העולם הוא סרט. החסיד, לעומתו, רואה את העולם כתיאטרון.

שתי הגישות הנאבקות מתארות שני מצבים קיומיים. האחד – הוא מצבו של חייל השוהה במוצב מול אויבים אכזריים המבקשים את רעתו. הקשר היחידי שלו עם ביתו מצוי במכתב מהאישה האהובה, מכתב אותו הוא קורא וחוזר וקורא, הופך והופך בו כי הכל בו, חוזר והוגה בו. השני – הוא מצבו של אדם המצוי בביתו, אינו רואה את אשתו האהובה שנסעה, אך בכל מקום עליו הוא מביט הוא מרגיש את מעשי ידיה. המתנגד: העולם הוא מוצב במלחמה. מעבר לכך יש רק מכתב והתורה והעצות הכתובות בו. החסיד: אני מרגיש אותה בכל פינה. המתנגד: כבר לימד אותנו האמורא הגדול עולא (ברכות ח ע"א): "מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד". בבית המדרש מצויים אותן "ארבע אמות", מקלט לקדושה. מעבר לאותן ד' אמות של קדושה מצויים החולין המעורבים בטומאה. מכאן שהמחפש את הקדושה חייב "להקדיש" את חייו לתורה

ולהסתגר, עד כמה שהדבר אפשר, מהעולם החיצוני. 'בן הישיבה', כפי שדמות זאת מצוירת פעמים רבות, הוא המודל לכך. החסיד רואים את טביעת האצבעות של הקב"ה בכל מקום בעולם. וכך לימד אותנו התנא בר קפרא (ברכות סג ע"א): "איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויים בה: "בְּכָל דְּרָכָיָךְ דְּעָהוּ... (משלי ג, ו). האידיאל הזה מדריך אותנו לחפש את הקדושה בכל אשר נלך, ולהכניס לכל תחומי החיים צד של קדושה, מחיי הפרט והמשפחה ועד לכלכלה ולפוליטיקה. נציגה הבולט של גישה זו הוא הראי"ה קוק. כנגד המתנגד, יכול החסיד לצעוק (ישעיה ה, יב) "וְאֵת פֶּעַל ה' לֹא יָבִיטוּ וּמַעֲשֵׂה יָדָיו לֹא יֵאָדוּ", פועל ומעשים הנראים בכל העולם. המתנגד יצעק בחזרה, הכל הזיות, כאילו שתויי יין נכנסים אתם לקודש. אמנם כן, ניתן להגיע לקב"ה על ידי תורה ומצוות, אך לדעת החסיד אולי יש עוד דרך: "עבודה בגשמיות".

לפי הגישה הראשונה, סגורים אנו בד' אמותיה של ההלכה, לא רק בגלל חורבן בית המקדש כדברי עולא, אלא כי בכלל חיינו בעולם הזה הם כמוצב העומד בעולם עוין ומהרס. הדבר היחידי שמקשר אותנו אל הקדושה, הוא המכתב שקבלנו, התורה בה אנו אמורים להגות, כדברי החכם באבות (ה, כב): "הפך בה והפך בה, דכלא [שהכל] בה". דבר א-להים נשמע אך ורק דרך תלמוד תורה. לעומת זאת, לפי הקצה השני, עלינו להיפתח לעולם כולו, שהרי בכל מקום מצויים ניצוצות של הקדושה, ואנו חייבים ללקט אותם. למרות שהדרכים לא היו זהים, נאבק הראי"ה קוק למען נכיר שבכל התופעות יש ניצוץ א-להי, אותו חייבים אנו לחשוף. האידיאל האנושי לפי זה אינו ההסתגרות בדל"ת אמותיה של ההלכה, אלא חיפוש המשמעות הדתית המסתתרת ברבדיו השונים של העולם, לא רק בטבע. גם בנפש האנושית מצויים ניצוצות של קדושה. גם בנפש: בְּכָל דְּרָכָיָךְ דְּעָהוּ.

מדברים רבים נשמע קולו של הא-להים. אלא שכדברי רבי נחמן מברסלב, אין זה קול ישר אלא קול חוזר, כלומר לא קול אלא הד. רעיון ההד מופלא. אנו מצויים במערה עמוקה ומפותלת, והקול שאנו שומעים נראה לנו כמגיע ממקום מסוים. אולם, אנו עלולים לטעות. יתכן והקול מקורו דווקא בכיוון ההפוך ואנו שומעים הד ולא קול. זהו תיאור נכון של מצבנו בקוסמוס כולו. העולם מדבר אלינו, וקולו נשמע כאילו מקורו בדברים: החי והצומח, הגלקסיות והגנים, המולקולות והאלקטרונים. זהו הקול שאנו שומעים בחיינו היומיומיים ובפעילותינו המדעית. מקול זה נולד המטריאליזם הרואה רק את החומר, והנטורליזם השומע רק את הטבע. אולם אנו טועים. הקול שלכאורה בא מהעולם הוא הד של קולו הבראשיתי של א-להים כשברא את העולם. עלינו לשמוע לנביאים שציוו אותנו להביט השמימה: "שָׁאוּ מְרוֹם עֵינֵיכֶם וַיֵּאָדוּ מִי בְּרָא אֱלֹהִים" (ישעיה מ, כו).